

ANADOLU'DA KAYBOLMAKTA OLAN GELENEKSEL BİR GİYİM KUŞAM UNSURU: ZAZA PÜSKÜLÜ

Hanım Handan AĞIRMATLI*
Doç. Dr. Hacer Nurgül BEĞİÇ**

Öz: Giyim kuşam ve donatıları yaşanan dönemin kültürü yansıtan unsurlardandır. Anadolu giyim kuşam kültürü çeşitliliği ile oldukça zengindir. Etnik köken, inanç, toplumsal statü ve estetik değerler geçmişten alınan birikimler ve yaşanan döneme ait anlayışların yansıdığı kültürel değerlerdir. Anadolu'da birçok yörede kullanılan kadın giyiminde baş donatıları özenle hazırlanmakta ve kadının sessiz mesajını içeren unsurların başında gelmektedir.

Bu çalışmada; Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesi özelinde Diyarbakır Lice'de geleneksel kadın giyim kuşam unsurlarından zaza püskülü (*kofi*) ele alınacaktır. Lice ve çevresinde kullanılan geleneksel kadın giyim donatılarından zaza püskülünün yapımı, kullanım şekli ve yöre geleneğindeki yeri incelenmiştir. Konuyla ilgili literatür taraması yapılmış, kaynak kişiler ile görüşülmüştür. Geleneksel kadın giyim kuşam donatılarında kullanılan zaza püskülünün kayıt altına alınması, gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Anadolu, kadın başlığı, zaza püskülü, kofi, köfi.

A TRADITIONAL CLOTHING ELEMENT WHICH IS LOST IN ANATOLIA: ZAZA TASSEL

Abstract: Clothing and accessories are among the elements that reflect the culture of the period. Anatolian clothing culture is very rich with its diversity. Ethnic origin, belief, social status and aesthetic values are cultural values reflected by the experiences taken from the past and the understanding of the period lived in. Head accessories in women's clothing used in many regions in Anatolia are carefully prepared and are the main elements that contain the silent message of women.

In this study; Zaza tassel (*kofi*), one of the traditional women's clothing elements in Diyarbakır Lice, will be discussed in the Eastern and Southeastern Anatolia region. The production of zaza tassel, one of the traditional women's clothing accessories used in Lice and its surroundings, its usage and its place in the local tradition were examined. Literature review was made on the subject, and the source people were interviewed. It is aimed to record the zaza tassel used in traditional women's clothing in transfer it to future generations.

Keywords: Culture, Anatolia, women hat, zaza tassel, kofi, köfi.

* ORCID ID: 0000-0002-8313-2759 2: Yüksek Lisans Öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi hh.agirmatli@gmail.com,

** ORCID: 0000-0002-5727-7516 1:Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi beginurgul@gmail.com,

Giriş

İnsanlık tarihinin başlangıcında dış etkilerden korunmak amacı ile başlayan giyim kuşam kültürü zamanla insanın süslenme ve daha güzel görünme arzusu ile yaşanan çevre ve topluma göre farklılıklar göstermesi ile farklı giyim kültürleri oluşmuştur. Tarihi bir süreç içerisinde aşamalı olarak oluşan giyim kültürü, milletlerin tarihsel birikimlerini, süreç içerisinde oluşturulan değerlerini, kültürel zenginliklerini yansıtmada bir ayna görevi üstlenir (Hanilçe, 2011: 425). “Antik Çağdan beri Yunan, Roma, Doğu Roma / Bizans, Pers ve Arap yönetimleri ve etkileri altında zenginleşen Anadolu dokumaları; süslü, püsküllü, dantelli ve gösterişli aksesuarları ile her zaman statü ve otorite göstergesi olmuştur” (Uğurlu, 2018: 6). Bu bağlamda kadın ve erkek giyim kuşamında donatılar toplumda farklı görünmek, statünün ifadesi gibi birçok işlevi yerine getirdiği görülür.

Giyim, bezenme ve kuşam olguları bölgeden bölgeye değişkenlik gösterir. Bunun sebebi ise toplulukların kendi inanç sistemleri, coğrafi şartları, statüleri, meslekleri, gelenek-göreneklere ve sosyo-ekonomik durumlarıyla alakalı olduğu görülmektedir. Giyim bir toplumun kültürünü yansıtan önemli bir olgudur. İnsanlar yaşadıkları coğrafyalarda uğraş verdikleri ve o coğrafyanın yapısına uygun giyinirlerdi (Kafesoğlu, 1984:30).

Giyim kuşam da temel olarak başa giyilenler, bedene giyilenler ve ayağa giyilenler olarak üç ana başlığa ayrılmıştır. Giyim kültürünün önemli bir parçası olan baş süslemelerinin, Orta Asya'dan başlayarak İskit, Hun, Göktürk, Uygur, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminden günümüze kadar her dönemde farklı biçim ve şekillerde kullanıldığı görülmüştür (Tosunoğlu vd., 2021:372-393). Giyim kuşam kültüründe tamamlayıcı özelliği bulunan başlıklar; birçok toplumdaki etkilenerek farklılıklara uğramış ve her toplumda ayrı özen ve değer görmüştür. Türkler günümüze kadar kullandığı birçok saç ve başlıklara farklı anlamlar yüklemiştir. Örneğin Uygurlardaki kadınların saçlarındaki örgülere bakarak evli, bekâr, dul, torun sahibi, olduğunu anlamak mümkündür (Tanrıdağı, 2000: 49). Bu şekilde hem sanattan hem de kültürden etkilenmiş aynı zamanda etkilemiştir. Ayrıca insanlar toplu olarak yaşamaya başlamalarından itibaren gerek ilahî gerekse erksel gücün peşinde olmuşlardır ve bu güçlerini çevrelerindeki insanlara hatırlatacak objelere ihtiyaç duymuşlardır. Bu objelerin içerisinde en belirginlerinden biri tarih boyunca kullanılan baş aksesuarlarından taçlardır (Beğiç, Öz, 2018:115). Osmanlı dönemi kadın başlıkları arasında en fazla dikkat çeken hotozlarda da ekonomik durumları iyi olan kadınların başlıklarında kullandıkları değerli mücevherlerle kendini göstermektedir. Özel günlerde hotozların etrafı, zevk ve zenginlik derecesine göre çiçekler, değerli taşlar ve pırlantalı iğnelerle süslenerek, sırma ipekli çevrelerle (başörtüsü) olarak kullanılmıştır (Apak: 1997) ve baş süslemesi ile ekonomik durum hakkında bilgi vermeye

çalışılmıştır. Özel günlerde, düğünlerde gelin ve damadın, sünnet törenlerinde sünnet çocuğunun ayrıcalıklı olduğunu belli edecek özel giysi ve takılar kullanılmıştır. Özellikle düğünlerde gelinlerin davetlilerden ayrılması için en belirleyici işaret başa takılan aksesuarlardır. Bunlar kültürümüzde fes, başlık, hotoz ve taç gibi farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır (Beğiç, Öz, 2018: 118). Anadolu'da inanışlarına göre farklı başlık süslemeleri kullanılarak kişilerin hangi dine mensup oldukları hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu ve benzeri örneklerden anlaşılacağı üzere geçmişten günümüze erkek ve kadın saç ve başlıkları, süslenme ihtiyacının yanında yaşanan toplumda ekonomik ve sosyal statü, mevki, makam, medeni hali ve manevi durumunu vb. örneklerin çoğaltılacağı birçok amaçla farklı biçimlerde kullanılmıştır. Bu baş ve saç süslemesi her dönemde farklı kültürel etkileşimler uğrayarak günümüze kadar gelişerek devam etmiştir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya her dönemde çeşitli başlık türlerinin kullanıldığı görülmüştür. Fes ve fese benzeyen formda kullanılan bu başlıklar yöreden yöreye *fes, hotoz, kofi, köfü, köfi, fini* vb. örneklerini çoğaltacağımız birçok isim almış ve yöresel olarak bu başlıkta farklı süsleme materyalleri kullanılarak geleneksel giyim kuşamında kullanılan başlıkları çeşitlendirmiştir. Bu çeşitlilik Anadolu'da aynı yörelerde dahi görülebilmektedir. Farklı etnik köken, aşiret, soy vb. farklı kültürden insanların yaşaması nedeniyle başlıklarda da farklılıklar oluşabilmektedir. Takılan bu başlıklar ile başlığı takan kişinin hangi bölgeye, şehre, köye, soya, aşirete, aileye ait olduğu bilgilerini vermiştir. Hatta manevi ihtiyaçlarına cevap veren birtakım felsefeler ve dinlere yönelen insanlar; bu felsefi yaklaşımların ve dinî inançların yorumlanmasında farklılıklar nedeniyle topluluklar; kendi inanç sistemi içerisinde, bulunulan coğrafi konum ve kültürel etkileri ile tarikatların oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Mevlevilerin *sikke, arakiye*, külah başlıkları gibi tarikatlar içerisinde de çeşitli baş aksesuarları göze çarpmaktadır (Beğiç, 2019: 130). Yöresel olarak bakıldığında, oluşan başlık türlerinden biri de Diyarbakır'ın Karacadağ bölgesi ve Lice geleneksel giyiminde yer alan *kofi/ köfi/ köfü* başlıktır.

Fotoğraf 1.

Fotoğraf 2.

Diyarbakır' da kullanılmış kofi/ köfü/ köfi başlık ve farklı başlık örnekleri Mezopotamya ve Ermenistan Misyonu Albümü Lyon Eyaleti'nin Freus Minör Capucinleri (İzzet Aran Arşivi)

Kofi, kadınların başa taktıkları giysilerdendir. Kenarları çuhaya benzer kumaşla çevrelenmiş, tepesi ise ipek veya benzeri ipliklerle yapılan bir başlıktır. Parçaları ise; tar denilen tas biçimindeki tahta ya da tenekeden yapılmış malzeme; tarın üstüne geçirilen saçaklı ya da saçaksız fes/kofiye takma saç (zaza püskülü) eklenir ve yanlardan örgüler sarkıtılır (Koraltan, 2020: 151). Kadınlar, kofi başlığı takmadan önce beyaz renkte tülbent, sonra yörede *saar / şeer* adı verilen ince ipek kumaş türünden oluşan poşu bağlanılmıştır. Üzerine canlı renklerden poşular sarılmıştır. İpekten dokunmuş rengârenk poşular ise özel günlerde kofinin etrafına bağlanmıştır. Kişinin tercihine göre tepelik, altın, gümüş ve takılar ile kofinin görüntüsü zenginleştirilmiştir. Kofi başlık üzerine yerleştirilen arka kısmı uzun, ön kısmı kâkül görünümünde kadınların geleneksel giyimde kullanılan ortalama arka yüzeyi 90-100 cm ön yüzeyi 20-25 cm uzunluğunda olacak şekilde ipek, floş ve naylon vb. iplikler kullanılarak ortaya yerleştirilen mukavvanın etrafına farklı şekilde oluşturulan iplik gruplarının belirli yönde simli iplik ile sarılmasıyla oluşturulan yapay takma saça 'zaza püskülü' denilmektedir. Kofi/ köfi/ köfü başlık üzerini süslemek için takılan takma saç yani 'zaza püskülü' geçmişte kazaz ustaları tarafından ipek/ibrişimden, günümüzde ise floş veya naylon iplikler kullanılarak kazazlık teknikleri kullanılarak elde edilen bir başlık süslemesidir. Kazaz; (Arapça; *kazzaz*) ham ipeği iplik ve ibrişim durumuna getiren kimse diye tanımlanmaktadır (Anonim, 2006). Başka bir tanımı; kazaz veya kazzaz, ipek işleyen ve ipek satan anlamıyla beraber, bir sanata verilen addır. Önceden haddeden geçirilerek belli inceliğe getirilen altın ve gümüş teller bir çıkrık aracı ile eğrilerek sağlamaştırılmaktadır. İçi ipek dışı altın veya gümüş olan bu malzemeden tarih boyunca tespih kamçısı ve düğme yapılmıştır. Çok ince bir örgü işçiliğini gerektiren bu sanatın kaynağı Kafkasya, Dağıstan olarak ifade edilmektedir (Kuşoğlu, 2006:262). Lidyahlardan Anadolu'ya miras kalmış olan kazazlık zanaatı, Osmanlılar aracılığıyla Anadolu'nun belli yerlerinde yapılarak günümüze kadar ulaştırılmıştır (Terzi, 2007: 4).

Fotoğraf 3.

Kofi/ köfi/ köfi başlığı Diyarbakır halk oyunları ekipleri tarafından kullanımı
Arşivi)

Fotoğraf 4.

(Yasin Küçük

Zaza püskülü geçmiş dönemlerde Lice ilçesi, Diyarbakır ve çevresinde farklı isimler altında Bingöl, Erzurum, Şanlıurfa bölgelerinde de kullanılmıştır.

1. Baş Süslemesinin Toplumdaki Yeri ve Önemi

Süsleme, bir yapıyı, bir eşyayı, kullanılış amacıyla birlikte daha güzel göstermek için çeşitli obje ve tekniklerle yapılan estetik çalışmaların tümü şeklinde tanımlanabilir. Süslenme canlıların tabiatından kaynaklanan bir olgudur. Bu durum insanın sanata yönelmesinde en büyük etken olmuştur. Süs unsurlarının estetik ölçüler içerisinde, asıl nesnenin güzelleşmesini destekleyecek bir uyumla yapılması süslemeyi sanata daha çok yaklaştırmıştır (Koç,1997:149). Süs, süslenme ve takı kullanma, ilk çağlardan beri bir inanca dayalı olarak veya süslenme gereksinimi nedeniyle ortaya çıkmış ve gelenekselleşerek günümüze kadar gelmiştir. Küçük topluluklar halinde yaşayan kabilelerin kendi örf, adet, görenekleri doğrultusunda, yaşadıkları coğrafi çevreden temin edebildikleri doğal malzemelerle tasarladıkları süslemeler geleneklerle de bütünleşip, sembolik anlamlar yüklenerek günümüze ulaşmışlardır (Artun, 2009: 2). Türk tarihinin Orta Asya'dan Anadolu topraklarına uzanan seyrinde Türklerin inançları kültürel zenginliklerinin içinde önemli bir yere sahiptir. Ancak eski inançlara dayalı bazı uygulamaların toplumda bulunduğu karşılıkların yeni inanç içinde uyum sağlayarak yaşamaya devam ettiği görülür (Beğiç, 2020: 97).

Giyim kültürünün temel unsurlarından biri olan baş ve baş süslemesi her toplumda farklı şekillerde yer bulmuştur. Anadolu giysileri yöreden yöreye değişir ama hepsinde de ortak bir özellik vardır. Anadolu'da kadın ve gelin başı bağlamaları ve başlıklarında da yüzlerce çeşitlilik görülür. İnsanın örtünme içgüdüğü, doğal olaylardan korunma ihtiyacıyla doğan ve değişik aşamalardan geçerek günümüze kadar gelen giyim kuşam kültürleri görülmektedir (Yeşilyurt, 2012: 22).

Her toplumun yöreye özgü oluşan giyim kuşam ve donatılar o bölgedeki insanların sözsüz iletişim dilini oluşturmuştur. Bu sözsüz iletişim dilinde baş süslemesi önemli bir yer verilmiştir. Başta donatılarında kullanılan renk, oyalaların modelleri, takılar, yükseklik, kullanılan malzeme, her birine farklı anlamlar yüklenmiştir.

Fotoğraf

5.

Ekber Yeşilyurt' un yağlı boya tual üzerine çalıştığı Anadolu' da kullanılan başlıklardan örnekler (Şanlıurfa Kültür Sanat

Tarih ve Turizm Dergisi Eylül/2012 sayısı s. 24-25)

Başına taktığı yöreye göre farklı isimler verilen fes/hotoz/kofi/köfü'ye takılan altın, gümüş ve değerli taşlar kullanan kadınlar takılar yoluyla maddi durumunun iyi olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde kullanılan saç bağı, zaza püskülü vb. iplikler ile elde edilen baş süslemelerinde ipek kullanılması, sıklık ve uzunluklarının fazla olması bir zenginlik göstergesi sayılırken, bu ipliklerin floş ya da orlon ile yapılması maddi durumun biraz daha aşağı olduğunu simgelemiştir (KK2). Mavi boncuğu başındaki donatıya takarken kendinin güzel olduğunu ve nazara uğramak istemediğini anlatmaya çalışmıştır. Aynı şekilde Anadolu'da kaynanası ile arası açık olduğunu ifade etmek isteyen gelin, başındaki örtüye kaynanadili çiçeği motifi işler. Kocasının gözü dışarıda ise, yaşadığı sıkıntıyı göstermek için ayrı renklerde iki gül işler. Âşık genç kız, hissettiği bu mutluluğu sümbül çiçeği işlemesi ile ifade ederken, mor sümbül platonik aşk yaşayan kıızı, pembe sümbül nişanlı kıızı, beyaz sümbül bağlılığı ifade eder. Kocası ile arası açık olan yeni gelin de başına biber oyası işleyerek bunu ifade eder. Gelinler erik çiçeği oyası

kullanırken, genç hamile kadın başına müjde oyası, çocuğu olmayan kadın da yas oyası işler (Yeşilyurt, 2012: 2). Osmanlı İmparatorluğu, tebaasında yaşayan müslim ve gayrimüslim için giyim kuşamı ile ilgili birtakım kurallar koymuştur. Bu kurallar başa takılan başlık ve süslemeler için de geçerli olmuştur.

2. Zaza Püskülünün Üretim ve Kullanımının Günümüzdeki Durumu

Geleneksel giyim kuşam kültüründe Diyarbakır ve Lice ilçesinde kullanılan bir başlık olan kofi/ köfü/ kofü başlığın tam olarak hangi tarihte kullanılmaya başlandığı ile ilgili kesin ve net bilgiler bulunmamaktadır. Fakat kaynaklara bakıldığında Orta Asya'da günümüze kadar geniş bir coğrafyaya yayılan Türkler değişik kültürlerden etkilenerek çeşitli saç modelleri kullanmıştır (Eberhard, 1996: 101). İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde Gök Tanrı inancının yanı sıra birçok inanç biçimlerine inanmışlardır (Erman, 2019:18). Şamanizm de bunlardan biridir. Eski Türk devletlerindeki şaman inanışına göre ilk dönem şaman din adamları kadınlardan oluşmaktaydı. Eski Türklerde anaerkil dönemde kadını erkekten üstün kılan şey saçı ve doğurganlığıydı (İnan,1986: 185). Daha sonraki dönemlerde erkek şamanlar kadının gücünü saçlarından aldığını düşünerek saçlarını uzatmış, elbise giyip güçlerini artırmak için giysilerine saçı simgeleyen uzun tüy veya kurdeleler bağlamışlardır (Eliade, 1999: 46). Eski Türk inancı olan Şamanizm göre uzun saçın büyüsel bir güce sahip olduğuna inanılır ve şamanların saçlarını uzatmaları gerekirdi (Altınkaynak, 2008: 78). Şaman inancına göre kuşun ruhu temsil ettiğine (İnan,1986: 197). İnanıldığı için şaman din adamı kuş tipi elbiselerin aksesuarları arasına uzun saçlarını yerleştirirlerdi (Hoppal,2014: 209). Aynı zamanda eski Türklerde şamanlar aracılığıyla büyü ve fal unsurlarına rastlanmaktadır. Eski Türklerde saç bilhassa da kadın saçı büyü gücü simgesi olarak karşımıza çıkar. Eski Türklerde kadın saçı bereket ve ölümlle ilişkilendirilen büyülerde kullanılmıştır (Duvarcı, 2004: 177).

XVI. yüzyıla kadar baş süslemelerinin temel aracı festir. Kadın fesleri gümüş ve altınla işlenmiş ya da üzerine gümüş ve altın tepelikler takılarak süslenmiştir. Saçlar; iki örgü örülen ve özel saç bağları ve ziynetlerle süslenmiş saçlar üzerine fes takılmış, sonra da krepler ve örtülerle süslemesi tamamlanmıştır. (Apak, Gündüz ve Eray: 1997). Anadolu'da yaygın olarak kullanılan birçok başlık süslemesi bulunmaktadır. Bölgesel olarak fes/ hotoz/ kofi/ köfü/ kofü/ fini/ farklı isimler almış olsalar da hepsi farklı süsleme materyalleri kullanarak güzel görünme çabasını sonucunda meydana gelmiştir.

Geçmiş dönemlerde kadınlar başı dış etkilerden korumak için ve aynı zamanda İslamiyet inancının yaygınlaşması ile saçlarını çeşitli örtü ve başlıklar ile kapatmışlardır. Fakat Şamanizm inancının etkileri devam etmiştir. Baş süslemesinde çeşitli tüyler, boncuklar, iplikler, oylar, renkli örtüler vb. birçok materyal kullanarak saç görüntüsü elde edilmeye çalışılmıştır.

Bu tür örnekler Anadolu'da oldukça sık rastlanılmıştır. Yöresel farklılıklar olsa da baş süslemesinde kullanılan ortak öğelerde barındırmaktadır. Geçmiş dönemlerde başta kullanılan fes/ hotoz/ kofi/ köfü/ kofü/ fini/ farklı isimler alan bu başlık Kanuni Sultan Süleyman döneminde kadın başlıkları beş veya on santim yüksekliğinde fes biçimindedir. Bunlar değerli kumaşlardan yapılmış ve üzerlerine değerli mücevherler, taşlar, inci dizileri ve sorguçlar takılarak süslenmiştir (Kafadar, 1993). Zamanla bu başlık yöreden yöreye, kültürden kültüre farklılaştı. Yöreye hâkim olan kültürden, ekonomik koşullardan, yöredeki hammadde ve hâkim olan el sanatlarına varan birçok nedenlerden etkilenerek şekillenmeye başlamıştır.

Diyarbakır Lice ilçesinde yöresel giyim kuşam kültüründe yer alan kofi olarak isimlendirilen bu başlık yörede yaşayan aşiret, sosyal ve ekonomik durum, medeni, yöredeki hammadde ve hâkim olan el sanatlarından faydalanarak kofi başlık üzerine süslemeler ve yükseklikler farklı şekillerde uygulanmıştır.

Toplumsal yaşamda barınma, giyinme ve süslenme işlevlerini üstlenen, üretimi özel ustalık gerektiren ve talep görmesi nedeniyle sürdürülen faaliyetler geleneksel el sanatları içinde değerlendirilir (Beğiç, Öz, 2019: 181). Kazazlık sanatı da geleneksel el sanatları içerisinde sayılabilir. Liceli tüccarlar zaza püskülünü Diyarbakır merkezde yer alan kazazlık sanatının yapıldığı Gazazlar Çarşısından temin ettiği gibi Şanlıurfa merkezde yer alan Kazazlar Pazarı'nda bulunan kazaz ustalarından da zaza püskülü satın alıp bu işin ticaretini yapmışlardır.

Şanlıurfalı kazaz ustası Mehmet Emin Güngör geçmiş dönemlerde Şanlıurfa'ya zaza püskülü almak için birçok tüccarın geldiğinden bahsederken şu sözleri söylemiştir: " Lice'de 70-80 yaşında olan kişiler zaza püskülünü hatırlar bilir. Ama şimdiki nesil bunu ne yazık ki bilmez. Eskiden tüccarlar gelip 100'lü 200'lü alıp götürüyorlardı. Tüccarlar bazen küçük çocuklar için 250 gr'lık sipariş verirlerdi. Şanlıurfa'dan zaza püskülünü almak için gelen tüccarlardan Melek Seveş, Kamil Kan vardı çok zenginlerdi hatta mor binlik vardı onlarda çok görürdük. İlk başlarda tanıdıkları kazazlardan alırlardı. Daha sonra Şanlıurfa Kazaz Pazarı'ndaki kazazlar kooperatif kurunca kooperatif başkanı gelen tüccarların istedikleri zaza püsküllerini tüm kazazlardan alıp götürürlerdi. Biz ipek iplikleri Diyarbakır' da ipekçilik ile uğraşan Ermeni kökenli kişilerden kurt ipeğini satın alıp kazazlıkta kullanırdık. " (KK2) şeklinde dile getirmiştir.

Fotoğraf 6.

Fotoğraf 7.

Geçmiş yıllarda Lice Halk Eğitim Merkezi halkoyunları kursiyerleri (Mesut Yüksel Arşivi)

Aynı şekilde eski kazaz ustası Fethi Suveren, Lice' de geçmiş dönemlerde birçok tüccarın zaza püskülü ve saç bağı için Şanlıurfa' ya geldiğini, önceden yapmış olduğumuz zaza püsküllerini toplu olarak satın alıp Lice' ye götürdüklerini ifade etmiştir (KK1).

Günümüzde Diyarbakır folklor ekiplerinin kullanmış olduğu geleneksel kadın giyiminde, özel tören ve eğlencelerde kullanımı devam etmektedir.

2.1. Zaza Püskülü Yapımında Kullanılan Malzemeler ve Araç Gereçler

Kazaz ustaları tarafından kazazlık teknikleri kullanılarak elde edilen zaza püskülünün yapımında kullanılan en temel malzeme ipek ipliklidir. Diyarbakır ve ilçelerinde yetiştirilen ve kazaz ustaları tarafından çokça tercih edilen 'kurt ipeği' olarak bilinen ipek ipliklidir (KK1). Diyarbakır bölgesinde üretilen kurt ipekleri Şanlıurfa ve Diyarbakır' da bulunan kazaz ustaları tarafından alınır. Kazazlıkta zaza püskülü ve diğer kazazlık ürünleri yapımında kullanılmıştır. İpek üretiminin azalması ile ipek ipliğe alternatif olarak ipek gibi parlaklığı ve kayganlığı bulunan floş ve naylon türevi iplikler kullanılmaya başlanmıştır.

Fotoğraf 8. İpek kozası

Fotoğraf 9. Sim iplik

Fotoğraf 10. İpek, floş,

naylon iplik

Zaza püskülü yapımında kullanılan iplikler (H. Handan

Ağırmathlı Arşivi, 2020)

Zaza püskülünün işlenmesi aşamasında genellikle sarı sim iplik tercih edilmiştir. Bazen kişinin tercihine bağlı olarak farklı renkte iplikler de kullanılmıştır. Sarı sim iplik ile kazaz ustasının mahareti ve istenilen modele bağlı olarak çeşitli şekillerde sarma işlemleri uygulanmıştır. Bu işlemin orta kısmına mukavva kullanılmaktadır. Merkeze yerleştirilen mukavva kısım sonradan zaza püskülünü satın alıp kullanacak kişinin kendi isteği ve maddi durumuna göre değerli taşlar, inci, altın veya gümüş liralara, boncuk vb. malzemelerle süslenebilmektedir.

Fotoğraf 11. Zaza püskülü

Fotoğraf 12. Geleneksel giyim kuşam kofisi (

başlık)

<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-271746/halk-kulturu.html>

<https://www.folklor.gen.tr/halk-giysileri/diyarbakir-yoresi-giysileri.html>

İşleme aşamasında kazaz ustası bu işlemeyi yaparken iş ağacını kullanmaktadır. "Kazaz ustalarının en önemli aracı iş ağacıdır. Kazaz ustası işlerini bu basit aletle kullanılarak yapmaktadır. İş ağacı 40 cm uzunluğunda 15 cm eninde yassı bir tahta üzerine dikine yerleştirilen 30 cm uzunluğunda ve 3 cm çapında yuvarlak iki ahşap parçadan oluşan iş ağacı üzerinde gerçekleştirilir. Yuvarlak ahşap parçaların üst kısmı iplikleri tutacak şekilde tasarlanmıştır. Aynı zamanda bu parçalar yassı tahtadan çıkarılıp takılma özelliğine sahiptir" (Akpınarlı, vd. 2012:310).

Fotoğraf 13. İş ağacı

Fotoğraf 14. Zaza püskülü yapımı

(H. Handan Ağırmatlı Arşivi, 2020)

Zaza püskülü yapımında iplikleri kesmek için makas, püskülün yapımında ipliklerin karışmaması ve merkez oluşturmak için mukavva ve bu mukavvayı iplikle birleştirmek için çeşitli büyüklükte iğnelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Fotoğraf 15. Makaslar

Fotoğraf 16. İğne (H. Handan

Ağırmatlı Arşivi, 2020)

2.2. Zaza Püskülünün Yapım Aşamaları

Şanlıurfalı kazaz ustası Mehmet Emin Güngör zaza püskülü için Lice'den gelen Liceli tüccarlar tarafından farklı siparişlere göre yapıklarını ifade etmiştir. Kazaz ustası zaza püskülünü tüccarların kişinin tercih ettiği gramaj ve uzunlukta sipariş alarak verdiklerini dile getirmiştir. Tüccarlar bazen de Şanlıurfa Kazaz Pazarına gelip kazaz ustalarının daha önceden hazırlamış oldukları zaza püskülü ve saç bağlarını alıp gittikleri de olmuştur. Zaza püskülünün gramaj, uzunluk ve kullanılan iplik çeşidi kişinin maddi durumuna göre farklılıklar göstermiştir. Kazaz ustaları kullanılan iplik, gramaj ve uzunluğa göre fiyat farklılıkları yapmışlardır. Zaza püskülü yapımı için Şanlıurfalı kazaz ustaları Diyarbakır kurt ipeği kullanmışlardır. Günümüzde ipek, floş ya da naylon iplik kullanılmaktadır.

Fotoğraf 17.

Fotoğraf 18. (H. Handan Ağırmatlı Arşivi,

2020)

Zaza püskülü yapımı için siyah renkte 130 cm uzunluğunda ipek, floş ya da naylon iplik iş ağacına dolanır. İstenilen gramaj elde edilene kadar iplik sarılır (Fotoğraf 17). İplik istenilen ölçüye ulaştığında orta noktadan sıkıca bağlanır (Fotoğraf 18).

İplik uzunlukları bir tarafı 50 cm diğer tarafı 80 cm olacak biçimde ayarlandıktan sonra ipler makas yardımı ile ortadan ikiye kesilerek hazır hale getirilir (Fotoğraf 19). İpliğin bağlantı noktasında oluşan yüksekliği eşitlemek için iş ağacının portatif başlığı ile birkaç kez vurulup düzleştirilir (Fotoğraf 20).

Ortalama 8 cm çapında mukavvadan iki daire çizilerek kesilir (Fotoğraf 21). Oluşturulan 2 dairenin arasına ipliklerin bağlanılan kısım yerleştirilir. İplikler dairenin etrafına orantılı bir şekilde dairenin etrafında olacak biçimde iki daire birleştirildikten sonra dikilir (Fotoğraf 22).

Fotoğraf 23.

Fotoğraf 24. (H. Handan Ağırmatlı

Arşivi, 2020)

Dikme işlemi tamamlandıktan sonra oluşturulan iplikten bir tutam siyah floş ya da ipek iplik (ortalama 25-30 ip) alınır (Fotoğraf 23) ve çift kat simli iplik yardımı ile 7 sıra (yaklaşık olarak 1cm) siyah iplik grubuna sarılıp düğüm atılır ve diğer ip grubuna geçilir bu şekilde ilk sıra tamamlanır (Fotoğraf 24).

Fotoğraf 25.

Fotoğraf 26. (H. Handan Ağırmatlı Arşivi,

2020)

İkinci sraya gelindiğinde ilk yapılan sıradaki 1. iplik grubunun yarısı ve 2. iplik grubunun yarısı alınıp yeni bir iplik grubu oluşturulur. Bir sonraki grupta ise 2. İplik grubunun kalan yarısı ve 3. iplik grubunun yarısı alınıp aynı şekilde ayarlanarak ilk sırada yapılan işlemde olduğu gibi siyah iplik grubu 7 sıra simli iplik sarılıp düğümleir ve ilk sıradaki işlem tekrarlanıp ikinci sıra tamamlanır (Fotoğraf 25-26).

Fotoğraf 27.

Fotoğraf 28. (H. Handan Ağırmatlı Arşivi

2020)

Üçüncü sıraya gelindiğinde yine iplik grupları ortalanıp yeni bir iplik grubu oluşturulup tekrar siyah ip grubu simli iplik ile 7 sıra sarılır. Toplamda üç sıra simli işleme oluşturulur. Bu işlemde her sırada iplik gruplarının ikisinin ortalaması alıp yeni iplik grubu oluşturma sebebi işlemenin birbirinden ayrılmaması ve işlemenin kaymamasını sağlamak içindir (Fotoğraf: 27-28).

Fotoğraf 29. Günümüzde Kullanılan Kofi Örnekleri (Çavuşoğlu, 2013: 113)

SONUÇ

Tarihsel süreçte Anadolu coğrafyasında giyim kuşam kültürü, gelenek, görenek, örf, adet, medeni durum, statü, etnik köken, inançlar, cinsiyet, iklim koşullarıyla şekillenmiştir. Yapılan bu çalışmada geçmişte Muş, Erzurum, Bitlis, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde zaza püskülü fes/ hotoz/ kofi/ köfi/ köfü/ fini farklı adlandırılmıştır. Geleneksel giyim kuşam kültürü, günümüzde tek tipleşme ve “Moda” kavramı içinde giderek yok olmaya yüz tutmuştur. Güney ve Doğu Anadolu coğrafyasında birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan kadim şehirlerde bu gelenek azalmıştır. Asırlarca süren giysi geleneğinin günümüzde az sayıdaki kişide özel gün ve

etkinliklerde kullanmak için sandıklarında muhafaza edildiği bilinmektedir. Çalışma kapsamında yapılan yazılı ve sanal kaynaklar incelenmiş ancak çok az kaynağa ulaşılmıştır. Saha çalışmasında ulaşılan kişilerden alınan bilgiler doğrultusunda çalışılmıştır. Özellikle bu bölgede etnografya müzesinin bulunmaması nedeniyle de giysilerin arşiv niteliği bulunmamaktadır. Zaza püskülü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde geçmişte çocuk, genç kız, gelin, yaşlı her yaş grubunda zaza püskülü kullanılmıştır. Çocuk ve yetişkin yaşta kullanılan zaza püskülündeki tek fark zaza püskülü yapımında kullanılan ipliğin gramajının ve uzunluğunun farklı olmasıdır. Yörede kofî başlık bir statü göstergesi olduğundan kullanılan zaza püskülü yapımında ipliğin cinsi, gramajı, boyutu, süslemede kullanılan materyallerin gümüş ve altın olması vb. özellikler kişinin sosyal hayattaki konumu, ekonomik yapısı hakkında bilgiyi de sunmuştur.

Bu çalışmada; Anadolu coğrafyasının maddî kültür zenginliklerinden birisi olan zaza püskülü incelenmiştir. Zaza püskülü değişen yaşam biçimi ve moda kavramına bağlı olarak giyim kuşam anlayışının değişmesi nedeniyle yöre halkı tarafından özellikle de genç kızlar tarafından ilgi görmediği tespit edilmiştir. Diğer taraftan halk arasında başlığın ağır olması ve ağırlığının baş ve diş ağrısı gibi sağlık sorunlarına neden olduğu bilinmesi de olumsuz etkenlerdendir. Yörede özellikle Diyarbakır ve Şanlıurfa'da yapılan kazazlık ürünlerinden birisi olan zaza püskülü kullanımının azalmasına bağlı olarak kazazlık mesleği de zamanla bitme noktasına gelmiş çok az ustayla sınırlı üretim yapıldığı tespit edilmiştir. Yörede sadece yaşlı kadınların sandıklarında olduğu tahmin edilen bu başlıkların yok olmadan kayıt altına alınması korunması ve sergilenmesi önemlidir.

Kaynakça

- Altınkaynak, E. (2008), Ukrayna'daki Kıpçak Balballarında eşya ve motifler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3, 72-82.
- Akpınarlı, H.F., Başaran, F. N., Büyükyazıcı, M., Ertürk, Y.P., Tozun, H., (2012), Şanlıurfa El Sanatları ve Sözlü Kültür Malzemeleri, Ankara: Şanlıurfa İli Kültür - Sanat Araştırmaları Vakfı (Şurkav) Yayınları, s.307
- Anonim. (2006), Türk Dil Kurumu Sözlüğü.
- Artun, E. (2009), Adana Ve Osmaniye Halk Kültüründe Giyim- Kuşam Geleneği, *Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu*, 15-17 Aralık 2006, 1-19.
- Apak, M.S., Gündüz, F.O., Ve Eray, F.Ö. (1997), Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Begiç, H. N. (2020), Amulets From Anatolia: The Material Culture Of The Evil Eye In Turkey. *Folk Life*, 58(2), 97-114.
- Begiç, H. N. (2019), Mevlevilik'te Bir Sembol: Keçe Başlıklar "Sikke, Arakiye, Külâh". *Türkoloji Dergisi*, 97, 129-142.
- Begiç, N., & Öz, C. (2018). Çankırı Özel Gün Ritüellerindeki Elmas Taç Geleneği. *Milli Folklor*, 30(118).
- Begiç, H. N., Öz, C. (2019). Geleneksel El Sanatlarımızdan Elazığ "Palu Çakması" Nın Sürdürülebilirliği Üzerine Bir Çalışma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 181-190.
- Çavuşoğlu, Ç. (2013), Diyarbakır Yöresi Geleneksel Çeyiz Sandıkları Üzerine Bir Deneme. https://www.academia.edu/6794178/Diyarbakır_Çeyiz_Sandıkları Adresinden 25 Nisan 2021 Tarihinde Erişilmiştir.
- Duvarcı, A. (2004), Büyüler Ve Rüya Yorumlarında Saç, Sakal Bıyık. Saç Kitabı İçinde (Ed. Emine Gürsoy Naskali). Kitabevi Yayınları.
- Eberhard, W. (1996), Çin'in Şimal Komşuları (Çev. Nimet Uluğtuğ). Ttk.
- Eliade, M., (1999), Şamanizm (Çev. İsmet Birkan). İmge Kitabevi.
- Erman, G. (2019), Gök Tanrı İnancı. Ureni Yayınları.
- Hanılçe, M., (2011), "Şeriye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Tokat'ta Giyim". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, S. 423- 455.
- Hopal, M. (2014), Avrasya'da Şamanlar (Çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz). Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, A. (1986), Tarihte Ve Bugün Şamanizm: Materyaller Ve Araştırmalar. Ttk.

Kafadar, C., 1993), Tanzimat'tan Önce Selçuklu Ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar, Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın: Sergi Kataloğu. İstanbul: Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Kafesoğlu, İ., (1984), Türk Milli Kültürü, İstanbul, S.30.

Koç, F. (1997), *Osmanlı İmparatorluk Dönemi Türk Çocuk Giysileri Üzerine Bir Araştırma*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Koraltan, A., (2020), *Halk Oyunlarının Karakteristik Yapısının İncelenmesi ((Diyarbakır Örneği)* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı, Bartın.

Kuşoğlu, M. Z. (2006), Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk Vemaden Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. Yayınları, S. 262.

Uğurlu, S., S., (2018). Geleneksel Tekstil Teknikleriyle Yeni Sanatsal Çalışmalar, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Eser Metni, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Tanrıdağlı, G. (2000), Uygur Kültüründe Saç Örgüler Ve Anlamları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, 47-53.

Terzi, M., (2007), "Lidyalılardan Miras Kalan Zanaat: Kazazlık" *Karadeniz Meydan Dergisi*, S.4

Tosunoğlu, E. D., & Boratav, O., (2021), Osmanlı Dönemi İnsan Figürlü Çini Tasvirlerinde Baş Süslemeleri. *Sanat Dergisi*, (37), S.372-393.

Yeşilyurt, E., (2012), Anadolu'da Baş Bağlama "Baş Bağlamanın İletişimdeki Dili" *Şurkav Şanlıurfa Kültür Sanat Tarihi Veturizm Dergisi*, S.14, S. 22-25.

Kaynak Kişiler

Kk1: Eski Kazaz Ustası Fethi Suveren Şanlıurfa Kazaz Pazarı'nda 24.09.2020 Tarihinde Yapılan Görüşme.

Kk2: Kazaz Ustası Mehmet Emin Güngör Şanlıurfa Balıklıgöl Rıvzaniye El Sanatları Külliyesi 14.12. 2020 Ve 13.04.2021 Tarihlerinde Yapılan Görüşme.

Kk3: Lice Halk Eğitim Merkezi Müdürü Mesut Yüksel 18.03.2021 Tarihinde Yapılan Görüşme.

İnternet Kaynakları

Son erişim tarihi : 23.04.2021 <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-271746/halk-kulturu.html>
Son erişim tarihi : 23.04.2021 <https://www.folklor.gen.tr/halk-giysileri/diyarbakir-yoresi-giysileri.html>